

arxiu

La democràcia atenesa vista en el segle XXI

vista prèvia >

La democràcia atenesa neix amb Clístenes el 509 aC i acaba el 322 quan el regne de Macedònia suprimeix un model de govern que havia aportat la participació ciutadana i el control sobre els governants. Encara ara bevem d'aquelles idees per organitzar la nostra societat d'una forma justa, donant forma a un llegat que el Museu d'Arqueologia de Catalunya ha recollit en l'exposició «Demos. Viure en democràcia».

Daniel Gómez

Doctor del Departament de Ciències de l'Antiguitat i l'Edat Mitjana de la UAB
Cocomissari de l'exposició «Demos. Viure en democràcia»

danigomez@gmail.com

Què és i com neix la democràcia?

No hi ha cap dubte que els grecs van inventar la democràcia, tant el sistema polític com la paraula que el definia. Posem això de relleu perquè no és una qüestió menor, ja que, com és ben sabut, la terminologia no és únicament descriptiva, sinó que també és ideològica. En aquest sentit, l'innovador terme escollit pels grecs antics per definir una nova realitat sociopolítica va ser *demokratia* —conjunció dels termes *demos* i *kratos*—, és a dir, «el poder del poble»; sempre en contraposició amb «oligarquia» —conjunció d'*oligos* i *arkhos*—, és a dir, «el domini d'uns pocs». Com veurem, és fonamental comprendre què entenien exactament els grecs quan feien servir el terme «poder» [*kratos*] o «domini» [*arkhos*].

En primer lloc, cal assenyalar que la invenció de la paraula «democràcia» no va ser immediata. No hi ha cap evidència històrica que Clístenes (c. 570-c. 507 aC.), el polític que va idear i instaurar aquest sistema polític a Atenes el 509 aC., fes servir mai aquest terme per definir-lo.¹ De fet,

la primera referència a les fonts és de l'any 485 aC., quan el poeta líric beoci Píndar (522/518-455/438 aC.)² establí una divisió i definició dels diferents sistemes polítics existents a Grècia. Per Píndar, la diferència entre oligarquia i democràcia podia explicar-se fàcilment en termes militars: mentre els oligarques són els alts comandaments que sempre prenen la millor decisió en cada moment; els demòcrates són els soldats «rasos» —la «tropa»— que només són capaços de fer «soll» sense prendre mai cap «bona» decisió. Aquesta definició naixia de la concepció oligàrquica lacedemònica, ja que aquesta visió quedava recollida a la *Rhetra* —nom que rebia la constitució espartana—, on per primer cop, al menys per escrit, s'associava el terme *kratos* a *demos*, això sí, sense fer servir encara la fórmula *demokratia*.³ Sembla doncs, que el terme va ser encunyat de forma pejorativa per aquells que consideraven que el terme mig entre «aristocràcia» —el poder dels millors— i «democràcia» —el poder del poble— era «oligarquia» —el domini

d'uns pocs: dit en altres paraules, els oligarques percebien el seu sistema com el més «moderat» de tots els possibles i per això, fent ús del tòpic que diu que els «extrems es toquen», van establir dos extrems ideològics vinculats per l'ús del terme *kratos*, a saber, aristocràcia i democràcia.

Però, per quina raó els demòcrates van acceptar un nom a priori pejoratiu per definir el seu sistema polític? La clau, com dèiem, és entendre el significat exacte del terme *kratos* [poder] per poder-lo diferenciar del terme *arkhe* [domini] quan es feien servir per definir l'equilibri de forces a l'interior de l'estat: és a dir, el sistema pel qual la societat d'una determinada comunitat prenia les decisions que l'afectaven en el seu conjunt. Com hem vist, el primer cop que es va fer servir el terme *kratos* per definir un sistema polític va ser per associació amb la paraula aristocràcia. En aquest sentit, el terme pretenia igualar políticament una porció de població —els «aristoi» o «millors» per naixement— com a forma d'igualar-los en drets i obligacions. Expressat en uns altres termes, era una forma de reconeixement d'igualtat d'unes famílies «poderoses» envers

1 HERÒDOT, *Història*, 6.131.2.

2 PÍNDAR, *Fragments*, 2.86-88.

3 PLUTARC, «Licurg», 6.2.

El terme *demokratia* significa «el poder del poble» i està contraposat a «oligarquia», és a dir, «el domini d'uns pocs»

unes altres. Així, podrien «negociar» com a iguals una sortida satisfactòria per a qualsevol possible conflicte que sorgís entre elles. Tot sembla indicar que els demòcrates acceptaren de mal grat aquest terme —apareix citat molt poques vegades a les fonts— però molt possiblement —encara és una qüestió en discussió— ho feren justament per la concepció «igualitària» implícita en el concepte: *kratos* esdevenia una forma de gestió del poder d'una comunitat «igual» en termes polítics i per tant, suposava una forma de solució dels conflictes «entre iguals», concepció radicalment diferent a un sistema definit pel terme *arkhe*, el qual duia implícita la solució de conflictes mitjançant un «domini» jeràrquic estable i durador en el temps. No és casual, doncs, que el terme grec equivalent a la paraula llatina «imperi», fos precisament *arkhe*. Per altra banda, no hem d'oblidar que els que batejaren el nou sistema foren justament els enemics de la democràcia i per tant, el terme *kratos* amagava una significació obscura: la imposició per la força fent ús del «poder». En termes reals, *demokratia* volia dir alguna cosa semblant a «la imposició forçosa per part del poble de què tothom

és igual en termes polítics dins de l'estat». Per tant, per als oligarques la situació democràtica no era pas fruit d'un pacte entre diferents grups a l'interior del país, sinó més aviat el resultat d'un conflicte en què una part havia resultat vencedora.

Les institucions de la democràcia antiga

En quant al funcionament intern de la democràcia atenesa, cal assenyalar que aquest ens és més conegut a partir de les àmplies reformes dutes a partir de la restauració del sistema després del cop d'estat oligàrquic del 411 aC. (410-399). En aquest període, Atenes plasmava un sistema molt proper al que avui dia entenem com a «constitucional», ja que posseïa unes institucions ben definides amb competències clares que naixien de lleis molt específiques.

L'Assemblea o *Ekklesia* era, a grans trets, un òrgan legislatiu i es reunia per llei com a mínim 40 cops l'any per tal de discutir i sancionar les qüestions més importants per a la comunitat.⁴ Hi podien participar els

⁴ ARISTÒTIL, «Athenaion Politeia», 43.4-6.

prop de 60.000 ciutadans de ple dret d'Atenes —tot i que després de la llarga guerra del Peloponès (431-404 aC) i de la duríssima repressió oligàrquica dels Trenta tirans (404-403 aC), la xifra es reduí a la meitat—, però a la pràctica la participació habitual es reduïa a 6.000 ciutadans.

L'Assemblea era presidida per un ciutadà que havia estat escollit per sorteig —per tal d'evitar el màxim possible clientelismes— i el càrrec només tenia validesa per un sol dia. Finalment, l'Assemblea era un òrgan amb competències eminentment reguladores —tot i que també posseïen competències legislatives: era d'on sortien, per sorteig, els magistrats— i la funció principal consistia en controlar que els magistrats i els «buletes» —membres de la *Bulé*— no duguessin a terme cap acte de corrupció.

Per altra banda, la *Bulé* era l'òrgan principal de govern de la ciutat —i en part també judicial— i estava compost per 500 ciutadans escollits també per sorteig. Per llei, només es podia ser «buleta» dues vegades en tota la vida i mai de forma consecutiva.

Kratos esdevenia una forma de gestió del poder d'una comunitat «igual» en termes polítics i per tant, suposava una forma de solució dels conflictes «entre iguals»

Respecte a l'evolució de la democràcia i de les seves institucions, val a dir que aquesta va estar en perpetu moviment i les lleis en general van ser modificades freqüentment, excepte, lògicament, aquelles que garantien la completa participació de tot el *demos* a la vida política de l'Estat. La principal de què tenim constància fou una readaptació completa del que avui anomenaríem «codi civil», una revisió global de les lleis que s'inicià el 410 i acabà el 399 aC. Els canvis més importants realitzats tenien a veure amb els processos de modificació de les lleis: es van simplificar per facilitar l'adaptació als esdeveniments i es va intentar objectivar el màxim possible per evitar els personalismes «carismàtics» a l'estil de Cleó (?-422 aC.) o Alcibiades (c. 450-404 aC.). Per altra banda, es va establir un sou per a aquells que anessin a l'Assemblea,⁵ ja que d'aquesta forma es garantia que aquelles persones amb obligacions laborals tinguessin garantida, si volien, la participació en els òrgans de govern de la ciutat —com era el seu dret, per altra banda.

Teoria i praxi. Alguns exemples sobre política democràtica

Val a dir que hi ha alguns debats que són inherents, congènits o si es prefereix, orgànics, al sistema democràtic i per tant, no seria exagerat dir que porten debatent-se prop de 2.500 anys —sempre que hi ha hagut un sistema democràtic, és clar. En aquest sentit, volem proposar tres casos d'estudi que esdevenen, en la nostra opinió, paradigmàtics dels conflictes interns que comporta el sistema democràtic: justícia versus llei; resolució dels conflictes interns; i, finalment, llibertat ideològica en el si de la societat democràtica.

El primer cas té com a objecte d'anàlisi la tragèdia *Antígona* de Sòfocles (497/496-406/405 aC.). Aquesta obra s'inspira en el conegut «cicle temàtic tebà» i explica la situació de guerra civil en que quedà la ciutat de Tebes després de l'exili del monarca Èdip i el suïcidi de la seva esposa/mare locasta. En aquesta situació de buit de poder, els seus dos fills, Etèocles i Polinices, pactaren que tots dos serien reis de Tebes i per evitar conflictes, exercirien el poder alternant-se cada any. Polinices, con-

fiant en el seu germà, cedí a Etèocles el primer torn, però, malgrat l'acord polític arribat, Etèocles, un cop rei, condemnà a l'exili Polinices i s'erigí com a únic sobirà de Tebes. Davant d'aquesta traïció, Polinices aconseguí aliats per declarar la guerra a la ciutat beòcia —drama representat per Èsquil a *Els set contra Tebes*— i es presentà davant les muralles de la ciutat amb un exèrcit invasor. Hi ha diferents versions respecte al desenvolupament del setge, però, en tots casos, el desenllaç és el mateix: Etèocles i Polinices enceten un combat individual a mort pel poder on, finalment, es maten l'un a l'altre. Amb la mort de tots dos hereus al tron de la ciutat, els aliats de Polinices consideren que la nova situació és un afer intern de Tebes i per tant, es retiren sense oposar-se a l'ascens a monarca de Creont, germà de la desapareguda reina locasta. És en aquest punt que Sòfocles comença la seva tragèdia.

Creont, qui odiava profundament Polinices, va decretar com a primera mesura enterrar amb tots els honors Etèocles mentre que, en segon lloc, obligava a deixar sense sepultura el cos de Polinices amb la intenció que

⁵ ARISTÒTIL, «Athenaion Politeia», 41.3.

Antígona és una reflexió política entorn de l'inevitable xoc en el si de l'estat entre legalitat vigent i legitimitat popular

fos devorat pels animals salvatges. Antígona, germana dels dos reis morts, intentà per tots els mitjans convèncer Creont, el seu oncle/germà, de la injustícia de la seva llei, però el nou rei, contrari a tot tipus de diàleg que pogués posar en qüestió el seu poder, va anar més enllà i establí la pena de mort per a qualsevol que vulnerés «la llei» i enterrés Polinices. Davant la injustícia del seu oncle, Antígona desafia la llei i donà sepultura al seu germà, raó per la qual és condemnada a morir, abandonada en una cova, per inanició.

La qüestió, però, es va complicar quan entrà a escena el fill de Creont, Hemó, qui estava bojament enamorat d'Antígona. Desafiant també la llei del seu pare, va decidir anar a buscar Antígona a la cova per rescatar-la, però, quan arribà, veié amb horror que l'heroïna havia decidit acabar la seva vida penjant-se. Ple de tristesa, Hemó decideix posar fi també a la seva vida al costat de la seva estimada. El drama, però, no acabà aquí i quan la notícia de la mort d'Hemó arribà a Tebes, Eurídice, mare d'Hemó i esposa de Creont, no pogué suportar el dolor per la pèrdua del seu fill i també se suïcidà.

La «injusta» llei de Creont, doncs, finalment es tornà en contra seu i a causa de la seva supèrbia, també va patir la pèrdua de la seva esposa i del seu fill.

Aquesta tragèdia, portada a escena el 442 aC., és en realitat una reflexió política entorn de l'inevitable xoc en el si de l'estat entre legalitat vigent i legitimitat popular, qüestió sobre la qual hi ha un gran debat obert en l'actualitat. Per tant, l'obra tràgica s'ha d'entendre, bàsicament, com una lluita de legitimitats entre dos personatges, Creont i Antígona, que esdevenen personificacions de conceptes com Llei —o legalitat— i Justícia —o legitimitat: mentre Creont defensa la inviolabilitat de les lleis de l'Estat, Antígona defensa que hi ha una llei superior que transcendeix les normes temporals establerta pels homes. En aquest sentit, la supèrbia de Creont —la supèrbia del poder— impossibilita el diàleg i s'inicien els tràgics esdeveniments que portaran al propi Creont a participar del dolor que ell mateix ha causat per aplicar amb excessiu rigor —«injustícia»— les seves pròpies lleis. El to de l'obra sembla indicar que Sòfocles considerà que Antígona

tenia raó i parafrasejà la coneguda asseveració del filòsof sofista coetani Trasímac (450-400 aC.), tot afirmant que quan la llei simplement expressa la voluntat dels poderosos aquesta atempta directament contra la justícia. La conclusió general de l'obra seria que la legalitat no pot posar-se per sobre de la legitimitat perquè la legalitat és mutable i «accidental» —depèn del govern i governants en cada moment— i pot ser arbitrària i injusta, mentre que la legitimitat és un concepte que posa l'èmfasi en el dret individual o col·lectiu —els drets, reconeguts o no per la legalitat, són immutables— i per tant, té més relació amb el concepte de justícia.

El segon cas que ens agradaria posar de relleu té a veure amb la resolució dels conflictes interns dins de la ciutat i si en el primer cas havíem escollit una tragèdia, ara ho farem mitjançant la coneguda comèdia d'Aristòfanes (488-380 aC.) *Lisístrata*.

La història comença quan l'heroïna Lisístrata —nom que en grec vol dir «aquella que ha dissolt l'exèrcit» i que en l'obra s'ha d'entendre com una personificació del *demos*—, convoca totes les dones de les

La legalitat és mutable i «accidental» i pot ser arbitrària i injusta, mentre que la legitimitat posa l'èmfasi en el dret individual o col·lectiu i, per tant, té més relació amb la justícia

ciutats-estat gregues per aconseguir obligar els homes a dialogar i pactar un tractat de pau, fartes de veure com els seus pares, marits i fills perdien la vida a la guerra del Peloponès.

El pla de Lisístrata és ben simple: fent ús d'una estratègia de «resistència passiva», vol aconseguir que totes les dones del món grec es neguin a practicar sexe amb els seus marits i amants fins que no hi hagi pau. Totes, malgrat els esforços que els suposa no practicar sexe de forma indefinida, se «sacrifiquen» per un bé superior i acorden els termes en què duran a terme el seu pla. L'acció es desenvolupa a Atenes, on els homes intenten obligar les dones mitjançant el menyspreu i la violència a abandonar el que consideren com un «xantatge». Les dones, decidides, responen que només estan fet ús de la seva llibertat i a partir de llavors, davant del fracàs de l'amenaça i violència masculina, la comèdia esdevé una reflexió irònica entre el paper de les dones a la societat —en termes polítics i jurídics— i el paper real que juguen en aquells moments de profunda crisi. Els homes, però, segueixen fermes: no s'ha de cedir a

les pressions de les dones i per tant, no aturaran la guerra. Sembla que no serà possible arribar a un acord entre homes i dones a Atenes quan, finalment, arriba una ambaixada de desesperats espartans per pactar un acord de pau. Lisístrata i la resta de dones actuaran com a àrbitres dels termes del armistici i finalment, la guerra s'acaba.

Aquesta obra ha estat de difícil interpretació des de la pròpia Antiguitat. Per uns era un reflex de la ideologia «pacifista» de l'autor; per altres defensava la via política del panhel·lenisme —unió de tots els grecs—; per uns altres pretenia reivindicar el paper de les dones a la societat grega; mentre que, finalment, per altres autors simplement expressava de forma còmica la impossibilitat factual que els grecs poguessin conviure en pau: aquests últims pensen que, per a Aristòfanes, la pau era tan impossible que calia que les dones es rebel·lessin i obliguessin als homes a pactar la fi de la guerra. En qualsevol cas, al marge de totes les interpretacions possibles, sembla que el comediògraf atenès va apel·lar a la pacífica però incisiva participació popular —no només d'aquells amb

drets de ciutadania adquirits, ja que la guerra afectava a tothom— per tal de desencallar un conflicte que era evident que, en mans dels dirigents polítics, no tenia cap solució possible.

No va ser casual que Aristòfanes portés a escena aquesta obra el 411 aC. Aquells eren uns moments molt difícils per a Atenes, ciutat que havia patit greus sotrats sociopolítics en molt poc temps: desfeta el 415 aC. a Sicília, on hi va morir tota una generació de joves atenesos; reinici de la guerra del Peloponès; declaració de guerra de Pèrsia pel control de les comunitats gregues d'Àsia Menor; i, finalment, cop d'estat oligàrquic d'aquell mateix 411 aC., el govern dels quals durà només uns pocs mesos. En qualsevol cas, l'Atenes democràtica havia de fer front a nombrosos enemics —externs i interns— en una guerra que no podia guanyar i que dessagnava poc a poc la seva població. Per això Aristòfanes intentà que el *demos* escoltés el cant a la resistència pacífica i l'acció directa proposada per Lisístrata per arreglar la situació.

Finalment, ens sembla adient presentar un cas històric real, al marge

Lisístrata és una apel·lació a la pacífica però incisiva participació popular per tal de desencallar un conflicte

del teatre, ja que si bé aquest gènere literari ens aporta interessants reflexions de caràcter intel·lectual sobre la societat, no ens permet copsar l'impacte real que tenen en el si de les ciutats gregues aquestes problemàtiques. En canvi, la denúncia, judici i posterior sentència a mort del filòsof Sòcrates ens dona una idea molt aproximada de fins a quin punt el *demos* tolerava la defensa d'idees antidemocràtiques —llibertat ideològica— dins de l'Estat democràtic.

El de Sòcrates (c. 470-399 aC.) ha estat i encara és en l'actualitat un cas paradigmàtic sobre la sempre tensa relació entre la condició humana i la moralitat. Per aquest motiu, la figura d'aquest fosc filòsof —ja que no ens va deixar cap text escrit per ell mateix i tot el que sabem és, en realitat, la visió que d'ell tenien els seus estudiants, en especial Xenofont (428-355/350 aC.) i Plató (c. 427-347 aC.)— ha estat analitzada des de tots els punts de vista possibles. A nosaltres, però, ens interessa analitzar Sòcrates més com a ciutadà que no pas com a filòsof i per això, ens fixarem especialment en el seu conegut judici i condemna. Com és ben sabut, Sòcrates va ser acusat a l'edat

de 70 anys d'impietat —no creure en els déus olímpics— i el que era molt més greu des d'un punt de vista cívic, de corrompre moralment —categoria que incloïa el pensament polític— els joves atenesos. La història recent d'Atenes atorgava a aquest últim aspecte una enorme transcendència en els tristos i sagnants esdeveniments històrics que havien succeït en aquells moments.

Des dels últims anys de la guerra del Peloponès, un hàbil i controvertit deixeble de Sòcrates, Alcibiades, va condicionar la política atenesa durant més de vint anys. Un líder carismàtic acusat de voler esdevenir tirà d'Atenes que havia promocionat la dramàtica expedició atenesa a Sicília del 415 aC. El més greu de tot, però, va ser que poc abans de salpar cap a Sicília —era un dels tres comandants en cap de l'expedició—, va ser acusat de participar en un greu acte d'impietat: la mutilació massiva d'Hermes i la paròdia dels Misteris d'Eleusis —fet que va ser considerat un boicot contra la democràcia. Per evitar ser jutjat, fugí a Esparta, on manifestà obertament que *«la meva família no ha estat mai partidària de la democràcia i jo he hagut de par-*

ticipar de les institucions ateneses perquè a Atenes la única forma de fer política és "ser" demòcrata».⁶

Més endavant, però, les coses van empitjorar per als atenesos i de nou, un deixeble de Sòcrates fou el principal protagonista dels fets. La derrota contra els espartans el 404 aC va dur el final imposat de la democràcia. A partir de llavors, els partidaris d'un sistema oligàrquic van ostentar el poder a Atenes, 30 del quals van ésser escollits per la resta d'oligarques per iniciar un procés constituent que elaborés una constitució que limités seguint criteris econòmics la participació política de la ciutadania. Aquests ciutadans, coneguts històricament com els Trenta Tirans, eren dirigits per Críties (c. 460-403 aC.), oncle del filòsof Plató i com ell mateix, també deixeble de Sòcrates. Críties, però, més que establir un sistema polític censatari, va iniciar una política de terror mitjançant l'assassinat massiu dels sectors de població atenesos més identificats amb la democràcia. En primer lloc, els Trenta Tirans varen decretar la pena de mort

⁶ TUCÍDIDES, *Història de la Guerra del Peloponès*, 6.89.

Hi ha debats que són inherents al sistema democràtic: justícia versus llei; resolució dels conflictes interns; i llibertat ideològica en el si de la societat democràtica

per a tots els «sicofants» —literalment «delators»: eren els encarregats de denunciar els comerciants rics que introduïen a Atenes mercaderies d'amagat per evitar pagar impostos. En segon lloc, Críties també decretà la condemna a mort de tots els ciutadans rics partidaris de la democràcia i la confiscació de tot el seu patrimoni. Dins d'aquesta mesura s'hi encabia la captura d'un «metec» —comerciant estranger—, el seu assassinat al marge de la llei —sense judici— i com dèiem, la confiscació de tots els seus béns.⁷ Davant d'aquesta salvatge política, aparegueren dissensions d'un sector «moderat» dins dels Trenta Tirans, el cap visible del qual era el polític Teràmenes (c. 450-404 a.C.). Críties, malgrat la seva amistat personal amb Teràmenes, ocupà el Consell oligàrquic durant un discurs d'aquest últim i l'acusà de traïció: «*Consellers, si algú de vosaltres considera que moren més [ciutadans] del que és convenient, que pensi que quan hi ha canvis de règim polític sempre passa això mateix a tot arreu; i que aquí [Atenes] hi han molts més enemics que en cap altra ciutat perquè som la ciutat*

*grega més poblada i hem tingut una democràcia durant més temps que en qualsevol altre lloc. Però nosaltres, essent conscients que la democràcia és hostil per a homes com nosaltres i vosaltres [...] vam establir aquest règim [oligàrquic]. I si veiem algun opositor a l'oligarquia el matem, per això ens sembla molt més just que si algú de nosaltres mateixos ataca el nostre règim hem de castigar-lo de la mateixa manera. [...] Veureu, doncs, que ningú sent més fàstic per la situació present ni s'hi oposa més que Teràmenes quan volem matar algun líder dels demòcrates».*⁸

Finalment, el Consell oligàrquic va fallar en favor de Teràmenes, però Críties modificà de forma extraordinària la llei —prerrogativa que no posseïa, doncs la llei no ho permetia— i ordenà a les tropes armades que ocupaven el Consell que el matessin d'acord amb la nova llei aprovada.⁹ Teràmenes, però, s'abraçà a l'altar d'Hestia —segons la llei tradicional cap home podia ésser detingut en terreny sagrat— i digué aquestes paraules: «*Déus, no ignoro que de*

*res em servirà aquest altar, però vull mostrar que ells [Críties] no només són els més injustos dels homes sinó a més són els més impius».*¹⁰ Finalment Teràmenes fou detingut per la força, condemnat a mort i executat per ordre de Críties. L'actuació dels Trenta Tirans va provocar una guerra civil a Atenes que acabà amb la victòria dels demòcrates «moderats» a finals del 403 a.C.

El judici a Sòcrates es produí durant la depuració de responsabilitats civils per les actuacions dels Trenta Tirans. Així, poc després del final del sagnant govern dels Trenta Tirans i la guerra civil, en plena restauració de les institucions democràtiques de la ciutat (399 a.C.), Sòcrates fou percebut com el focus principal de difusió de les idees oligàrquiques i per tal de censurar i embrutar la seva figura amb la finalitat de reduir la seva influència social, fou acusat per les noves autoritats d'impietat i de corrompre els joves utilitzant especialment les actuacions dels seus deixebles Alcibiades i Críties com a exemples paradigmàtics d'impietat i corrupció

7 XENOFONT, *Hel·lèniques*, 2.3.21-22.

8 XENOFONT, *Hel·lèniques*, 2. 3.24.

9 XENOFONT, *Hel·lèniques*, 2.3.50-51.

10 XENOFONT, *Hel·lèniques*, 3.2.52.

En democràcia, totes les idees són acceptades per a ser discutides. En el sistema oligàrquic, en canvi, no tot pot ser debatut ja que la llei només busca facilitar la continuïtat del sistema

política.¹¹ De fet, per l'orador Èsquines (c. 390-314 aC.),¹² l'actuació de Críties va ser en realitat el que va fer que els atenesos condemnessin a mort l'ancià filòsof. En qualsevol cas, Sòcrates havia anat guanyant progressivament fama de corruptor de joves quan el comediògraf Aristòfanes (448-380 aC.) portà a escena gairebé vint-i-cinc anys abans, el 423 aC., l'obra *Els núvols*, on un camperol envia, amb molt d'esforç econòmic, el seu fill per tal que aprengui filosofia amb Sòcrates i quan torna anys després fet un home, aquest no només és ateu i pega el seu pare, sinó que a més «ho argumenta tan bé que fins i tot jo [el pare] penso que té raó en pegar-me». El propi Sòcrates menyspreà aquesta percepció social com una crítica «sense cara i, per això, impossible de discutir», comentari que va ser entès com un atac a un *demos* [poble] que, en un comportament poc «aristocràtic», actuava com una massa poc identificable i sense forma. A més, es burlà del tribunal —una institució democràtica— quan afirmà que, lluny de corrompre els joves, els educava tan bé que l'Estat hauria de

pagar-li el menjar en reconeixement a la seva tasca pedagògica. En quant a la fama d'oligarca, durant la seva defensa ell mateix va reconèixer que la majoria de deixebles seus pertanyien a famílies riques i de fet, això lligava bé amb el fet que els grans deixebles de Sòcrates havien estat Alcibiades, Críties, Xenofont o Plató. A més, el propi Aristòfanes va presentar a escena els filolaconis [amics dels espartans], considerats atenesos famolencs i bruts, és a dir, en paraules de l'autor, «socratitzats»,¹³ en referència a la concepció oligàrquica d'obediència cega a les lleis dels espartans.¹⁴ De fet, el propi Críties considerava que «la constitució dels lacedemonis sembla ser la millor de totes»¹⁵ i després de la seva pròpia mort al camp de batalla lluitant contra els resistents demòcrates, la resta d'oligarques construïren un monument on es podia veure Críties personificant l'oligarquia calant foc a la personificació de la democràcia.¹⁶

Amb tots aquest precedents, no va resultar estrany que Sòcrates fos trobat culpable d'impietat i de corrupció dels joves. El que va resultar estrany és que ho fos només per 30 vots de diferència —el jurat estava conformat per 500 ciutadans. Plató explicava al seu *Fedó* com els seus deixebles van proporcionar-li la possibilitat de fugir, però Sòcrates s'hi negà argumentant que si fugís demostraria una gran manca de respecte a les lleis —encara que aquestes fossin democràtiques—, la qual cosa aniria en contra del pensament filosòfic i ideològic defensat durant tota la seva vida.

Ens agradaria destacar dos aspectes d'aquest cas. El primer és el que podríem anomenar la concepció intransigent del concepte de llei, impròpia dels sistemes democràtics —on cada cert temps es produeixen canvis polítics— i més pròpia de les concepcions oligàrquiques, ja que aquestes tenen menys tendència al canvi polític i pràcticament estan construïts justament per evitar-los. Sòcrates fou l'exemple paradigmàtic de com els defensors de sistemes polítics oligàrquics consideraven la «lleï» com un conjunt de normes

11 XENOFONT, *Records de Sòcrates*, 1.2.12.

12 ÈSQUINES, «Contra Timarc», 173.

13 ARISTÒFANES, *Comèdies*, vol.4, 1281-1283.

14 XENOFONT, *Records de Sòcrates*, 4.4.15.

15 XENOFONT, *Helèniques*, 2.3.34.

16 ÈSQUINES, «Contra Timarc», 39.

Des d'un punt de vista sociològic i sociopolític, fa molt poc temps que hem estat capaços de superar els límits marcats pels atenesos

absolutament immutables que calia complir amb independència de les circumstàncies. El segon oscil·laria entorn un plantejament àmpliament debatut en el si de les societats democràtiques, també les actuals: cal permetre que els contraris a la democràcia exerceixin el seus drets democràtics per tractar de fer caure el sistema? L'enorme complexitat de les societats democràtiques ha aconseguit que la resposta a aquesta pregunta sigui la principal debilitat i la principal fortalesa del sistema democràtics, tant antics com moderns. En democràcia, totes les idees són acceptades per a ser discutides. En el sistema oligàrquic, en canvi, no tot pot ser debatut ja que la llei no pretén ser un conjunt de normes la finalitat última de les quals és regular les activitats de les persones que viuen en comunitat, sinó que són un conjunt de normes que busquen facilitar la continuïtat del sistema.

La democràcia antiga en el món actual

En quant a la percepció actual de la democràcia grega, val a dir que existeixen notables diferències entre els sistemes democràtics antics i

actuals. Els grecs, com dèiem, van inventar la democràcia, no només la paraula sinó que també la «cosa», però era un sistema tan propi i únic que, malgrat les imitacions, mai més ha tornat a ésser reproduït a la perfecció. Bona prova d'això és que, a diferència dels antics,¹⁷ quan definim els nostres sistemes necessitem adjectivar el substantiu «democràcia» amb termes com «representativa», «parlamentària» o fins i tot, «popular», com si la paraula no fos per ella mateixa prou garantia per definir amb propietat el sistema sociopolític que tenim en ment —o com si encara no ens agradés el terme escollit pels enemics de la democràcia per definir-la. Això, però, no ens hauria d'estranyar. La democràcia atenesa no atorgava dret a votar ni a les dones, ni als estrangers, ni per descomptat als esclaus, per la qual cosa s'ha arribat a considerar que l'atenesa no era en cap cas una autèntica democràcia. Aquesta, però, és simplement una resposta destinada a marcar les diferències polítiques de les nostres democràcies envers les antigues. Des d'un punt de vista sociològic i

sociopolític, fa molt poc temps que hem estat capaços de superar els límits marcats pels atenesos. Al món occidental, les dones van guanyar-se el dret a votar després de dures lluites durant gairebé un segle i mig i encara pateixen en l'actualitat severes discriminacions socials; els estrangers encara no gaudeixen de dret a vot i, si en gaudeixen, sempre és de forma limitada a unes eleccions concretes, generalment locals; i finalment, als EUA, l'últim exemple d'esclavatge contemporani al món occidental, la població afroamericana obtingué la plena llibertat civil a mitjans del segle XIX, però la discriminació política continuà fins a un segle després i en certa mesura, encara continua avui dia. La visió optimista diria que el pensament democràtic avança; la pessimista que ho fa massa poc a poc. Certament, les nostres millores al sistema inventat pels grecs no han estat gaire impressionants i prova d'això, és que els debats oberts al si de les nostres societats continuen essent molt semblants als plantejats per *Antígona*, *Lisístrata* i Sòcrates. La democràcia, també l'atenesa, se sustenta en tres pilars bàsics: igualtat política, inclusió, llibertat. Aquests són els eixos

¹⁷ TUCÍDIDES, *Història de la Guerra del Peloponès*, 2.37.1.

La Grècia antiga dóna el concepte de «ciutadania», la mesura de totes les coses, tant en aspectes d'igualtat com en aspectes juridico-constitucionals

principals sobre els quals pivota el profund debat historiogràfic modern sobre la democràcia clàssica. En qualsevol cas, volem destacar que la democràcia no només va proposar debats, també va crear noves realitats i noves mentalitats. En especial, va conformar el concepte de «ciutadania» —entesa com a cos «cívic»— i va transformar les seves actituds i mentalitats: ningú va poder escapar a la seva influència i per això, el sentiment democràtic va esdevenir, parafrasejant Protàgores d'Abdera (c. 486-411 aC.), la mesura de totes les coses, tant en aspectes d'igualtat¹⁸ com en aspectes juridico-constitucionals.¹⁹ ■

■ Bibliografia

ARISTÒFANES. *Comèdies. vol. 4, Els ocells ; Lisístrata*. Barcelona: Edicions 62, 2012.

ARISTÒTIL. «Athenaion Politeia» [Constitució d'Atenes]. A *Poètica*. Barcelona: Altaya, 2009.

EURÍPIDES. «Les suplicants». A *Tragèdies*. Barcelona: Edicions 62, 2012.

ÈSQUINES. «Contra Timarc». A *Discursos*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1999.

HERÒDOT. *Història*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

PÍNDAR. *Fragments*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

PLUTARC. «Licurg». A *Vides paral·leles*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

SÒFOCLES. *Les Dones de Traquis. Antígona*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

TUCÍDIDES. *Història de la Guerra del Peloponès*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

XENOFONT. *Helénicas*. Madrid: Alianza Editorial, 1989.

XENOFONT. *Records de Sòcrates*. Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1929.

18 TUCÍDIDES, *Història de la Guerra del Peloponès*, 6.38-40.

19 HERÒDOT, *Història*, 3.80.2; i EURÍPIDES, «Les suplicants», 399-455.